

Reklama [Advertisement]. (1942, 23 veresnia). *Mariupolska hazeta*, (123), 4 [in Ukrainian].

Romantsov, V. M., Pandazi, A. V., & Huz, A. M. (2018). Trahediia Holokostu v Mariupoli doby natsystskoi okupatsii [The Holocaust tragedy in Mariupol during the period of the Nazi occupation]. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Serii: istoriia, politolohiia*, 22–23, 85–95 [in Ukrainian].

Serdiuk, G. (1998, May 14). Interview 44386. Interview by Evgenia Davidovna Litinskaya. *Visual History Archive*, USC Shoah Foundation. Retrieved from <https://vha-usc.edu.myaccess.library.utoronto.ca/testimony/44386> [in Russian].

Tytarenko, D. (2017). Okupovanyi Mariupol vlitku 1942 r.: za materialamy zvitu polovoi komendatury № 538 [The occupied Mariupol in summer 1942: on base of the report of Field commandant's office № 538]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 29, 195–211 [in Ukrainian].

Tytarenko, D. M. (2008). Henotsyd yevreiskoho naselennia na Donechchyni pid chas natsystskoi okupatsii: deiaki dyskusiini aspekty problemy [The genocide of the Jews of Donechchyna during the Nazi occupation: some controversial aspects of the problem]. *Novi storinky istorii Donbasu*, 15/16, 27–49 [in Ukrainian].

УДК 929:638.1](477.67):314.151.3-054.72(=161.2)(437.311)

DOI: 10.31558/3083-5771.2024.2.10

**ГАЙДАК МИКОЛА ГРИГОРОВИЧ (1898–1971):
ВІД ТЕМРЮКА (МАЛОЯНИСОЛЮ) ДО МІННЕАПОЛІСУ
ЧЕРЕЗ МІЖВОЄННІ ПОДЄБРАДИ ТА ПРАГУ**

Ольга Зубко

Донецький національний університет імені Василя Стуса
zubkoolga5@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7052-1472>

ResearcherID: ACP-6458-2022

Olga Zubko

Vasyl Stus' Donetsk National University
zubkoolga5@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7052-1472>

ResearcherID: ACP-6458-2022



Біографія відомого донеччанина зі світовим ім'ям Миколи Григоровича Гайдака відома, проте не деталізована. По-перше, є розбіжності у місці народження, а по-друге, і головне, не висвітлений подєбрадсько-празький період його життя, який і визначав його фах і покликання.

У статі об'єктивно, цілісно та системно з'ясовано, що до міжвоєнної Чехословаччини Микола Григорович Гайдак потрапив нелегально, шляхом переходу польсько-чехословацького кордону через Карпати; що звернувся відразу після приїзду по допомогу до Українського громадського комітету, звідки і отримав скерування на навчання до Української господарської академії в Подєбрадах.

Під час вибору вищого навчального закладу та фаху він керувався наявними в середовищі української еміграційної спільноти в міжвоєнній ЧСР «рейтингом професій» та «рейтингом вищих навчальних закладів». На вибір фаху та професії суттєво впливали також фінансовий фактор і науково-технічний прогрес 1920-х, а особливо евгеніка.

З початком 1930-х Микола Григорович переїздить до США. Спонукає його до цього прагнення поглиблення знань з області ентомології та наукова кар'єра.

Ключові слова: Донецщина, біографія, Микола Григорович Гайдак, українська еміграція, міжвоєнна Чехословаччина.

The biography of Mykola Hryhorovych Haydak, the famous Donetskiean with a world name, is known, but not detailed. First, there are differences in place of birth; secondly, his «Podebrady-Prague period of life», which determined his profession and vocation, is not covered.

The article objectively, holistically and systematically found out that Mykola Hryhorovych Haydak entered interwar Czechoslovakia illegally by crossing the Polish-Czechoslovak border through the Carpathians; that immediately upon his arrival he applied for help to the Ukrainian Public Committee, from where he received a referral to study at the Ukrainian Economic Academy in Podyebrady.

When choosing a higher educational institution and specialty, he was guided by the «profession rating» and «higher educational institution rating» available in the environment of the Ukrainian emigration community in the interwar CzSR. His choice of specialty and profession was also influenced by the financial factor, scientific-technical progress of the 1920s, and especially eugenics. In the early 1930s, Mykola Hryhorovych moved to the USA. He was motivated by his desire to deepen his knowledge in the entomology and his scientific career.

Keywords: Donetsk region, biography, Mykola Hryhorovych Haydak, Ukrainian emigration, interwar Czechoslovakia.

Біографія донеччанина Миколи Григоровича Гайдака, на відміну від біографій інших міжвоєнних та повоєнних українських вихідців, повна, незамовчувана. Вона радше неафішована, і це за умови того, що Микола Григорович Гайдак – знаний бджоляр, винахідник пилку для штучного годування бджіл, член Ентомологічного товариства Америки та Національного географічного товариства США, автор понад 200 наукових і популярних статей із біології та бджільництва різними мовами, в яких популяризував не тільки знання про українське пасічництво зокрема (особливо про рамкову систему вуликів Прокоповича) і пасічництво загалом, а й про українську історію та культуру.

У поле зору автора цієї публікації Микола Григорович Гайдак «потрапив» як «подебрадець» та «матурант» ще в далекому 2014 р. Саме того року, з початком Антитерористичної операції, керівник історичного клубу «Холодний Яр» Роман Коваль (1959) і дослідник визвольних рухів Віктор Моренець (1964) готували до друку перший том «Подебрадського полку Армії УНР»¹. Точкою дотику трьох пошуковців виявилися Українські матуральні курси, що спершу діяли при Українській господарській академії в Подебрадах (1922–1945), а потім при Українському вищому (високому) педагогічному інституті ім. М. Драгоманова в Празі (1923–1933). Зазначені курси давали змогу українським вихідцям у реаліях міжвоєнної Чехословаччини здобути «матуру» – «атестат зрілості», або атестат про здобуття повної середньої освіти, з метою подальшого навчання у вищих навчальних закладах. Отже, завдяки документам «Празької колекції» Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України в м. Києві (ф. 3801) й було з'ясовано, що Микола Григорович Гайдак повну середню освіту (курс гімназії) здобув на річних, а не піврічних, матуральних курсах у стінах ще Подебрадської академії.

Прослідкувати подальшу долю знаного бджоляра допомогли згодом Енциклопедія української діаспори² та Енциклопедія українознавства³. Із сучасних публікацій у великій нагоді стали наукові розвідки Я. Сидоровського та Б. Рудки⁴.

Однак фактично, за відносної повноти біографії донеччанина, поза межами уваги наукового та широкого загалу залишається його подебрадсько-празький період життя. Тому метою статі є спроба дати відповідь на питання «Який слід у житті Миколи Григоровича Гайдака залишили Подебради та Прага?» та «Чому саме “Божі комахи” (а саме так називав бджіл сам Микола Григорович) стали сенсом усього життя українського вихідця з донецьким корінням?».

За даними цифрових копій метричної книги про народження, шлюб і смерть Іллінської церкви Катеринославської духовної консисторії (Державний архів Донецької області), Микола Григорович Гайдак народився 12 травня 1898 р. в селі Темрюку Маріупольського повіту Катеринославської губернії (нині с. Тем-

¹ Коваль, Р., Моренець, В. (2015). *«Подебрадський полк» Армії УНР*. Т. 1. Київ: Історичний клуб «Холодний Яр», «Український пріоритет», 125–126.

² Моренець, В. (2009). *Гайдак Микола*. Василь Маркусь & Дарія Маркусь. *Енциклопедія української діаспори*. Т. 1: Сполучені Штати Америки. Кн. 1 (А–К). Нью-Йорк: Наукове товариство імені Тараса Шевченка в Америці, 142.

³ Гайдак Микола. (1993). *Енциклопедія українознавства*. Т. 1. (Г–Гал). Львів: НТШ у Львові, 336.

⁴ Сидоровський, Я. (2009). Микола Григорович Гайдак: до 110-річчя з дня народження. *Український пасічник*. 5(206), 38–39; Рудка, Б. (2006). Гайдак Микола Григорович. *Енциклопедія Сучасної України*. Т. 5. Київ: НАН України, 300 та ін.

рюк Нікопольського району Донецької області)¹, однак у «Curriculum vitae» – стислому «Перебігу життя», написаному власноруч Миколою Григоровичем під час вступу до Української господарської академії в Подєбрадах, – місцем народження вказане село Малі Янисолі Маріупольського повіту Катеринославської губернії² (нині – село Малоянисоль Кальчинської сільської громади Маріупольського району Донецької області), в родині народного вчителя Темрюкського народного училища Миколи Степановича Гайдака – козака села Євгенівки Остерського повіту Чернігівської губернії, – та Анни Фролі(о)вни Гайдак.

У селі Темрюк (Малоянисоль) родина Гайдаків прожила недовго, бо вже на початку 1900-х родина переїжджає з Донеччини на Черкащину, а саме до містечка Крилова Чигиринського повіту (нині це містечко затоплене водами Кременчуцького водосховища). Саме у Крилові Микола Григорович здобуває початкову освіту. А ось середню освіту йому довелося опановувати вже в гімназії міста Черкас. Навчався тут хлопець охоче та блискуче, про що свідчить здобута срібна медаль.

Революційного 1917-го 19-річний юнак саме вступив на історико-філологічний факультет Київського університету ім. Святого Володимира (нині – Київський національний університет імені Тараса Шевченка), а водночас – до Київської гарматної школи, де увійшов до Спілки юнаків-українців (товариства українських студентів військових шкіл, членами якого були майбутні учасники бою під Крутами – у складі військової школи імені Богдана Хмельницького у Києві). Однак вже у 1918 р. перевівся на природничий відділ фізико-математичного факультету Київського університету, де навчався до грудня 1918 р.

У грудні 1918 р., під час антигетьманського повстання в Києві, Микола Гайдак залишає університет і приїздить до батьків у Черкаси. Проте вже 11 вересня 1919 р. у Черкасах його примусово було мобілізовано денікінцями та відправлено до Таганрозького повіту. Незважаючи на таку мобілізацію, Гайдаку «пощастило»: за росію воювати не довелося, оскільки в листопаді 1919 р. він захворів на тиф. Після лікування в Кременчуцькому шпиталі його було евакуйовано до Одеси. І саме звідси із загоном генерала Миколи Бредова (1873–1945) донеччанин вперше наприкінці лютого 1920 р. перейшов кордон. Це був кордон з Польщею. А далі на Миколу Григоровича чекали табори для інтернованих. Саме там він нарешті отримав змогу зійтися з українським товариством інтернованих вояків.

¹ Державний архів Донецької області (ДАДО). Уродженці Донеччини – борці за незалежність УНР. Презентація. URL: <https://dn.archives.gov.ua/> (дата звернення: 14.06.2024).

² Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО), ф. 3795, оп. 1, спр. 858, арк. 1.

Зголосившись добровольцем до Армії УНР, з 02.08.1920 до 21.11.1920 брав активну участь у боях радянсько-польської війни у складі 2-ї Волинської дивізії Армії УНР. А 4 грудня 1921 р., вже після переходу Армії УНР за Збруч, де вдруге опиняється в таборах інтернованих, він закінчує навчання у Спільній юнацькій школі з підготовки старшин військового часу при 3-й Залізній дивізії по артилерії (за 1-м розрядом)¹.

Попри відмінні знання, залишатися військовим Гайдак не бажав. Невдалою виявилась і його спроба віднайти себе у складі студентства Варшавських вищих навчальних закладів. Саме тоді до українців Другої Речі Посполитої почали доходити чутки про «Руську допомогову акцію» в міжвоєнній Чехословаччині. Підживлювалися ці чутки й вищим українським офіцерським складом, зокрема керівником Старшинської школи в Каліському таборі, генералом-хорунжим Миколою Юхимовичем Шаповалом (1886–1948), старший брат котрого, відомий політично-громадський діяч Микита Юхимович Шаповал (1882–1932), був головою Українського громадського комітету в Празі (УГК) (1921–1925). Цікавий факт: обидва брати Шаповали були теж донеччанинами – уродженцями села Сріблянки Бахмутського повіту Катеринославської губернії. Отже, Микола Григорович Гайдак рішуче налаштовується на перехід кордону втретє.

В офіційних паперах Миколи Григоровича («Празька колекція») відсутня інформація про те, як і коли він потрапив він на терени Першої Республіки чехів і словаків. Йдеться лише про 1922 р. А шляхів потрапляння до цієї країни було всього два: легальний та нелегальний. Перший потребував офіційної візи або офіційного запрошення; другий – «зеленої візи» – здоров'я й міцних ніг. Спільними для обох шляхів була лише залізниця.

Цілком зрозуміло, що для Гайдака доступною була лише «зелена віза» – нелегальний перехід польсько-чехословацького кордону через Карпати. Спершу «калішчанину» довелося залізницею добиратися до Кракова, а звідти до Нового Сончу. Далі – пішака Карпатами через «Бабину гору» до кордону. А потім пересідати вже на потяги (на території нинішньої Словаччини – О. З.), що курсували через Ораву та Кежмарок на Тврдошін або Брно, звідси було зручно добиратися до чехословацької столиці. Зауважимо: про злоті та крони в дорозі (купівля квитків, їжі, одягу) «калішчани» дбали наперед. Зазвичай потрібні суми зароблялися важкою фізичною працею або спродажем якихось особистих речей ще в Польщі. Звернемо увагу й на те, що наприкінці 1921 р., впродовж 1922–1939 рр. десять польських злотих «дорівнювали» ста чеським кронам ($10,57 = 100$)².

¹ Тинченко, Я. (2011). *Офіцерський корпус Армії УНР*. Кн. 2. Київ: Темпора, 288, 309.

² Obwieszczenie Ministra Skarbu 1922–1939. (1939). Warszawa, 47. (З приватної колекції Андрія Гецевича).

Оскільки Микола Григорович у 1922 р. починає навчатися на Матуральних курсах, це засвідчує: приїхавши до Праги, він розшукав «Шерікову вулицю», а отже, звернувся по допомогу до Українського громадського комітету. «Нелегалам», прохачам допомоги, під час звернення до УГК відразу виплачувалися на руки 500 крон (до 1925 р. – О. З.), надавався гуртожиток (до 1925 р. – О. З.) й талони на харчування в одній із громадських їдалень (до 1925 р. – О. З.). А ось тих прохачів, котрі виявляли бажання навчатися в Господарській академії, скеровували за місяць-півтора після приїзду до Праги в Подебради. «Подебрадці» винаймали кімнати (200 крон у місяць) та харчувалися безпосередньо в містечку (кооперативна їдальня при УГА до 1929 р., де вартість комплексного обіду становила 3–5 крон – О. З.), яке знаходилися всього за 20 км від Праги. Вартість квитка на потяг із Праги до Подебрад дорівнювала 3 кронам (до 1929 р. – О. З.).

Опанування на річних Матуральних курсах української мови, українського письменства, латинської, французької, німецької та чеської мови, історії (середньовічної та нової) (йдеться про всесвітню історію – О. З.), філософської пропедевтики (вступу до філософії – О. З.), алгебри, геометрії, нарисної геометрії, тригонометрії, фізики, хімії, природознавства та географії, малювання та креслення, дало змогу Миколі Григоровичу навчатися одночасно у трьох вищих навчальних закладах: у Празькому Політехнічному інституті (саме вільним слухачем, а не дійсним студентом, як це зазначено у Вікіпедії та низці біографічних публікацій – О. З.), в Українській господарській академії в Подебрадах (дійсним студентом – О. З.) та в Українському вільному університеті у Празі (вільним слухачем – О. З.).

Пріоритет УГА в Подебрадах серед інших вищих навчальних закладів, зокрема чехословацьких, був свідомим та виправданим із декількох причин. По-перше, Українська господарська академія була технічним вищим навчальним закладом, відповідним тій добі – добі міжбелуму (інтербелуму) – науково-технічного прогресу й культурної революції; періоду, коли вперше в історії людства реально поліпшився побут. Так, у 1920-х рр. чехословацьке суспільство ознайомилося з технічними відкриттями Першої світової війни (засобами гігієни, вологи серветками, паперовими носовими хустинками, кварцевими лампами, чайними пакетиками, наручними годинниками, застібками-блискавками, засобами для гоління з нержавіючої сталі, окулярами та майками), із першими авто-рефрижераторами, електроенцефалографами, контактними лінзами, бульдозерами, асфальтоукладачами, поліграфом, кінематографом, телеграфом, банківськими (Western Union) й поштовими переказами. З 1924 р. Перша Республіка чехів і словаків почала активно розбудовувати власні шосейні дороги, оскільки швидкими темпами розвивався її літакопром з автопромом – випускалися стійкі, елегантні, надійні та економні «шкодовки» концерну «Škoda Auto» (зі споживанням

бензину та керосину). Тому Академія «розбудовувала» свій навчальний процес з урахуванням як українських (майбутніх), так і світових технічних запитів, беручи до уваги гендерну та вікову категорію власних студентів – здебільшого чоловіків від 18 до 45 років, котрі, незважаючи на усілякі перешкоди, намагалися набутися високого соціального статусу як безпосередньо в Чехословаччині, так і в майбутньому в Україні.

УГА мала три факультети: 1) агрономічно-лісовий (з відділами агрономії та лісівництва); 2) інженерний (з гідротехнічним та хіміко-технологічним відділами); 3) економічно-кооперативний (з економічним, кооперативним та статистичним відділами). Інженерний факультет готував фахівців у царині цукроваріння, ферментаційної хімічної промисловості (гуральництва, броварства, виробництва дріжджів, оцту, вина, оброблення шкіри, технології туків (мінеральних добрив – О. З.), дерева), гідромеліорації, а також фахівців у галузі переробки нафти й вугілля. Агрономічно-лісовий зосереджувався на підготовці агрономів, лісівників, бджолярів і ветеринарів, тоді як економічно-кооперативний факультет навчав оперувати бухгалтерією, розумітися на кооперації, яку вже в той час розглядали як третій сектор економіки – «третю альтернативу» приватному та державницькому підприємництву. До усього цей факультет випускав у світі також урядовців, консульських службовців, торговельних представників.

По-друге, серед українських вихідців міжвоєнної ЧСР існували внутрішні «рейтинг вузів» і «рейтинг професій», на які Гайдак мусив орієнтуватися. Першість у «рейтингу вузів» тримала Українська господарська академія, «срібло» було за Українським вищим педагогічним інститутом ім. М. Драгоманова, а ось «бронзу» утримував Український вільний університет. Майже таким самим був і «рейтинг професій», де освітяни (УВП ім. М. Драгоманова) поступалися інженерам, економістам, бджолярам та ветеринарам (УГА в Подєбрадах). Різниця полягала тільки у третьому, четвертому та п'ятому місцях: третє місце займали бібліотекарі (УВУ), четверте – фармацевти (УВУ), а на п'ятому перебували юристи (УВУ)¹.

Варто врахувати й потужний викладацький контингент УГА та не менш потужні лабораторії з технічними засобами навчання, а ще реальну практичну підготовку. Зокрема, вагомий вплив на Миколу Григоровича мав декан агрономічно-лісового факультету в 1927–1928 н. р. Кость Андрійович Мацієвич (1873–1942) – агроном, кооператор, дипломат (міністр закордонних справ УНР у 1919 р., а згодом голова Української дипломатичної місії УНР в Румунії). В УГА Мацієвич викладав на старших курсах сільськогосподарську економію, сільськогосподарську кооперацію, сільськогосподарську політику і громадську агрономію, а також

¹ Шрамченко, Л. (1926). *Українське, білоруське та грузинське студентство на високих школах ЧСР. Статистичний нарис*. Подєбради: б. м. в.

організацію сільського господарства¹. Саме завдяки Мацієвичу Гайдак чітко зрозумів роль кооперації як важливого складника діяльності агронома, адже в його дипломі засвідчувалося про присудження кваліфікації саме інженера-агронома.

Щодо технічних засобів навчання, то, наприклад, достовірно відомо, що студенти-агрономи, лісівники, ветеринари та бджолярі користувалися під час практик стереоскопічними фотокамерами Contur німецької фірми «F. Dekel» (1912–1952). Вони орендували їх за 25 гелерів в день².

По-третє, вагомим для Миколи Григоровича був фінансовий аспект. Технічний фах давав змогу швидше заробляти й заробляти більш-менш достатньо («стати на ноги»). Так, державні службовці отримували в Першій Республіці чехів і словаків у середньому 1 300 крон на місяць. Шахтарі – орієнтовно 1 000 крон. Від 600 до 700 крон була заробітна плата вчителів початкових шкіл. Пристойну платню отримували військові та інженери: від 2 653 крон до 3 765 крон. Це за умови, що в 1923–1933 рр. офіційний курс чехословацької крони відносно до американського долара становив 100 : 2,96 (100 крон : 3 долари)³, а прожитковий місячний мінімум українського вихідця – 1 200 крон. Стипендія ж українського студента (яку виплачували тільки до 1929 р. – О. З.) дорівнювала якимось 450–500 кронам.

Вражали і ціни, на які «подебрадець» мусив зважати. На початку 1920-х літр молока та літр пива коштували 3 крони 20 гелерів. Кілограм пшеничного борошна – 8 крон 45 гелерів, свинина – 23 крони за кілограм, кілограм вершкового масла – 48 крон 80 гелерів. Чоловіче взуття можна було придбати за 210 крон, жіноче – за 195 крон. Квиток до театру коштував 10 крон, чоловіча стрижка в перукарні – 4 крони. На кінець «Руської допомогової акції» в 1928 р. ціни на продукти були такими: кілограм хліба коштував 3 крони 40 гелерів, кілограм картоплі – 85 гелерів, кілограм яловичини – 14 крон 60 гелерів, кілограм вершкового масла – 25 крон 75 гелерів, літр молока – 1 крону 95 гелерів, яйце (десяток) – 85 гелерів, літр десятиградусного пива – 2 крони 90 гелерів⁴.

Розкриваючи причини обрання Гайдаком технічного фаху, вкотре наголосимо на тому, що питання фінансів в обранні фаху було чи не домінантним. Саме фінанси, точніше, їх відсутність, а ще неможливість оплати навчання сво-

¹ Власенко, В. М. (2024). Кость Мацієвич: агроном, кооператор, дипломат. *Регіональні детермінанти формування соціальних еліт та їх вплив на процеси націє- та державотворення в Україні*. Сумщина. Суми: Триторія, 252.

² Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО), ф. 269, оп. 3, спр. 893, арк. 83.

³ Зубко, О. Є. (2010). *Створення та діяльність Українського вищого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі (1923–1933)*: дис. ... канд. іст. наук. Київ.

⁴ Зубко, О., Коляструк, О. (2023). Грошові відносини українського еміграційного осередку міжвоєнної Чехословаччини (1918–1939). *Сіверянський літопис*, (5–6), 129–139.

їх побратимів у чехословацьких вищих навчальних закладах українською еміграційною спільнотою в міжвоєнній ЧСР, посприяли його вступу до УГА. Тоді як вільне слухацтво в УВУ та Празькій Політехніці було радше додатковим бонусом до вивчення ентомології.

У 1925–1926 рр. Микола Григорович закінчив також безкоштовно Українські автотракторні курси в Празі (1924–1929), що були аналогом сучасних курсів підготовки водіїв різних категорій. Ці курси були відкриті на базі Української Селянської спілки в Празі (УСС) (1923–1931) за ініціативи голови УСС, волинського кооператора Федора Олександровича Сумневича (1885 – після 1929 р.). За п'ять років діяльності курсів їх закінчили всього 300 осіб. Після закінчення курсів, окрім свідоцтва, усім випускникам видавалися справжні шкіряні куртки¹.

Оскільки ми зачепили питання дозвілля Миколи Григоровича, то коротко вкажемо й на те, що донеччанин любляв танці та спів. Професор Олександр Грановський (1900–1976) – хорунжий, артилерист 2-ї Волинської дивізії, побратим Гайдака по Спільній юнацькій школі з підготовки старшин військового часу при 3-й Залізній дивізії по артилерії в Каліському таборі, пасічник зі світовим ім'ям так згадував про Миколу Григоровича вже «за океаном»: *«Д-р Гайдак був наскрізь громадською людиною і щирим та глибоко свідомим українським патріотом, завжди жертвенно помагав Українським Визвольним Змаганням. Це була точна, акуратна і сумлінна людина. Таких мало поміж нами. Він брав чинну участь у місцевому українському житті, але уникав ширшого поля, щоб не витратити марно сил на безплідні спори на верхах. Він був довголітнім секретарем, а опісля і головою громади при українській православній церкві Св. Архистратига Михаїла в Міннеаполісі. Був при потребі і директором парафіяльного хору, а також інструктором українських танців, виступаючи з молоддю на різних виставах. Деякий час був головою Українського Народнього Балету в “Твін Сітіс”»* (Twin Cities – загальна назва міст Міннеаполіс та Сент-Пол, які виступали економічним, культурним і політичним центром штату Міннесота в США – О. З.)².

По-четверте і головне, – чому саме бджолярство (пасічництво), а не «чиста» агрономія, лісівництво чи ветеринарія? Микола Григорович дуже переймався питаннями здоров'я людини. Ось чому потрапив під вплив позитивних євгеністів, як чехословацьких, так і українських. Останніх (Спілка українських лікарів Чехословаччини (СУЛЧ) (1922–1940)) в українському еміграційному осередку міжвоєнної Чехословаччини гуртував Борис Павлович Матюшенко (1883–1944).

¹ ЦДАВО, ф. 3925, оп. 1, спр. 8, арк. 12.

² Грановський, О. (1971). Пасічник світової слави. *Українське слово* (Париж), 1558. 10 жовтня, 4.

У 1920-ті рр., після Першої світової війни, людство, приголомшене успіхами науки, було готове повірити в її всемогутність. Воно щиро сподівалося, що віднайдеться еліксир безсмертя, оживуть мертві (образ Франкенштейна – не просто вигадка письменника, оприлюднена в 1818 р., а одна з типових ознак першої половини 20 ст. – О. З.), та головне, буде вибудований ідеальний світ: без хвороб, голоду, тяжкої праці. А якщо наука спроможна вдосконалити світ, то вона, вочевидь, спроможна вдосконалити й людину?

Чимало хто з тодішніх фахівців ствердно відповідав на це запитання. Маючи успіхи в селекції тварин, вчені передбачали перейти до селекції людини. Отже, на порядок денний виступала євгеніка – наука про «поліпшення людини». Євгеніка була дуже популярною в першій половині 20 ст., хоча тут треба одразу зробити зауваження: вже на той час говорилося і про «позитивну», і про «негативну» євгеніку, межі між якими були надзвичайно тонкими. Якщо метою «позитивної євгеніки» було сприяння відтворенню людей з ознаками, які розглядалися як цінні для суспільства, наприклад, відсутність спадкових захворювань, хороший фізичний розвиток і високий інтелект, то мета «негативної євгеніки» полягала в припиненні «відтворення осіб», які мали спадкові дефекти, або тих, кого в цьому суспільстві вважали расово, фізично або розумово неповноцінними. Гору серед євгеністів міжвоєнного світу брали радянські та німецькі фахівці. Та якщо радянські євгеністи навіть в умовах тогочасних історико-політичних й економічних реалій, з урахуванням наслідків Великого терору кінця 1930-х рр., усе ж зуміли перейти до медичної генетики, то фахівці німецької євгеністичної школи обрали шлях расової гігієни, що й спричинило далі цілковиту заборону євгеністичних досліджень у світі.

Головним для українських євгеністів у міжвоєнній ЧСР були: боротьба з туберкульозом, суворе дотримання гігієни (превентивне лікування), вивчення спадкових (батьківських) якостей індивіда включно з дошлюбними євгеністичними консультаціями (медичними оглядами, вивченням родоводів, офіційною заборонаю шлюбів із хворими на туберкульоз, венеричні та психічні хвороби). До того ж українські євгеністи намагалися віднайти ті здорові та дешеві продукти харчування, які б збільшували тривалість життя, і навіть дійти до згадуваного «еліксиру безсмертя»¹.

Здоровими та дешевими продуктами харчування українські євгеністи у ті роки називали нордичні оселедці в тандемі з цибулею й подекуди часником. Останні в міжвоєнній ЧСР і справді були чи не найдешевшим продуктом. Їх вживання обґрунтовувалося добовою кількістю білка (250 г), наявністю вітаміну D, селену, жирних кислот Омега-3 та Омега-6. Однак нордичні оселедці ма-

¹ Зубко, О. (2018). Між Храмом та євгенікою: українська еміграція в міжвоєнній ЧСР. Питання безсмертя. *Волинський Благовісник*, 8, 331–346.

ли суттєві негативні наслідки: спершу кепкування оточуючих, а потім відкрите незадоволення, бо витримати таке «амбре» у пристойному товаристві було важко. Отже, погляд українських євгеністів змушений був сфокусуватися вже на медові та його похідних: бджолиному воску, бджолиних стільниках, прополісі, перзі та пилку, забрусі, матковому молоці, бджолиній отруті, бджолиному підморі та гомогенаті.

Тому не дивно, що з розумінням меду як корисного й екологічного продукту, який разом із прополісом та матковим молочком входить до складу багатьох ліків, Микола Гайдак після отримання диплома в 1927 р. влаштовується науковим співробітником (асистентом) на одну з польових станцій бджільництва Чехословацького державного дослідницького інституту бджільництва. А згодом, у 1929 р., стає і завідувачем цієї польової станції. Працює тут до кінця травня 1930 р.

Під час роботи на станції випробовує особисто на собі «медову дієту», тобто харчується виключно медом, молоком та водою (місяць). Забігаючи дещо наперед, зауважимо, що «медової дієти» він дотримувався і в більш зрілому віці. *«Практичні питання роїння, зимівки та уживання меду в людській дієті теж не були занедбаними в його дослідних студіях. Він перевів досліди сам на собі, три місяці живлячись лише медом, молоком і водою, а при тому брав чинну участь в українському житті і в університеті»*, – згадував Олександр Грановський¹.

Його від'їзд до США у червні 1930 р. був спричинений не світовою економічною кризою, що, здавалось би, логічно впливало з історичного контексту («Велика депресія» охопила міжвоєнну Чехословаччину значно пізніше, в 1932 р., і затягнулася до 1935 р.), а бажанням поглиблення знань в ділянці ентомології, що стало зрозумілим після червневого Всеслов'янського з'їзду пасічників (Прага) 1927 р.

У Сполучних Штатах Микола Григорович спершу працював помічником на пасіці Американського Державного Відділу бджільництва, але вже восени 1930 р. вступив до Університету штату Вісконсін із бажанням спеціалізуватися в ділянці бджільництва і здобуття докторського ступеню в галузі біологічних наук. Проблеми годівлі бджіл він вивчав під керівництвом професора Вільсона та доктора Стінбока. Станом на липень 1932 р. мешкав у Нью-Йорку, був членом Спільноти українців США, які закінчили «високі школи» в ЧСР.

У 1933 р., після завершення навчання, отримав вчене звання доктора біологічних наук. У липні того самого року був запрошений на посаду асистента ентомологічного відділу Міннесотського університету, а згодом посів тут місце професора ентомологічного відділення. Основними напрямками наукових дослі-

¹ Грановський, 4.

джень Гайдака в США були фізіологія, тривалість життя, вплив корму на будову тіла бджоли, розподіл діяльності життя взимку і особливості поведінки бджіл. У сферу його наукових інтересів входили також питання вмісту вітамінів у кормах бджіл, роль меду у профілактиці та лікуванні анемії, значення зазначеної вже медової дієти в харчуванні людини та її модифікації. Розробляв способи контролю бджолосім'ї у вулику. Одним із багатьох важливих винаходів професора Гайдака був штучний замінник пилку, який сьогодні широко використовується у США, Канаді, Австралії і інших країнах. У 1966 р. вийшов на пенсію. Після тривалої хвороби (рак серця) помер у госпіталі Норт Меморіал 12 серпня 1971 р. у місті Міннеаполі.

Родина Миколи Григоровича Гайдака складалася з дружини Пауліни Гайдак (1898–1997), з якою він став на весільний рушник у 1943 р., та двох дітей від першого шлюбу Пауліни – сина Володимира та доньки Джулії. Спільних дітей з Пауліною Микола Григорович не мав.

Похований на кладовищі Sunset Memorial Park Cemetery 14 серпня 1971 р¹. Надгробна плита Миколи Григоровича – доволі скромна, без будь-яких додаткових надписів. Тільки ім'я та прізвище, дати народження та смерті. Хоча доречно було б написати в епітафії, перефразуючи Григорія Сковороду (1722–1794): «Той, хто пожав тверду славу від свого уміння, працюючи з насолодою та натхненням». «Божі комахи» дійсно стали улюбленою справою всього життя «подебрадця», і саме вони допомогли вписати ім'я Миколи Григоровича Гайдака у славетну історію справжньої Української Донеччини.

References

Haidak Mykola [Haydak Mykola] (1993). *Entsyklopediia ukrainoznavstva*. T. 1. (H–Hal). Lviv: NTSh u Lvovi, 336 [in Ukrainian].

Hranovskyi, O. (1971, 10 zhovtnia). Pasichnyk svitovoi slavy [A beekeeper of world fame]. *Ukrainske slovo (Paryzh)*, 1558, 4 [in Ukrainian].

Koval, R. & Morenets, V. (2015). «Podiebradskyi polk Armii UNR» (T. 1). [«Podiebrad Regiment of the Army of the Ukrainian People's Republic»]. Kyiv: Istorychnyi klub «Kholodnyi Yar», «Ukrainskyi priorityet» [in Ukrainian].

Morenets, V. (2009). Haidak Mykola. [Haydak Mykola]. *Vasyl Markus & Dariia Markus. Entsyklopediia ukrainskoi diiaspory*. T. 1: Spolucheni Shtaty Ameryky. Kn. 1 (A–K). Niu-Iork: Naukove tovarystvo imeni Tarasa Shevchenka v Amerytsi, 336 [in Ukrainian].

Obwieszczenie Ministra Skarbu 1922–1939 (1939). [Announcement of the Ministry of Treasury 1922–1939]. (Z pryvatnoi kolektsii Andriia Hetsevycha). Warszawa [in Polish].

Rudka, B. (2006). Haidak Mykola Hryhorovych [Haydak Mykola Hryhorovych]. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy*. (T. 5). Kyiv: NAN Ukrainy ta in., 300 [in Ukrainian].

¹ Українці Донеччини в боротьбі за незалежність УНР. Презентація. *Український інститут національної пам'яті*. URL: <https://uinp.gov.ua/> (дата звернення: 14.06.2024).

Shramchenko, L. (1926). *Ukrainske, biloruske ta hruzynske studentstvo na vysokykh shkolakh ChSR. Statystychnyi narys* [Ukrainian, Belarusian and Georgian students at higher schools of the Czech Republic. Statistical essay]. Podiebrady: b. m. v. [in Ukrainian].

Sydorovskyi, Y. (2009). Mykola Hryhorovych Haidak: do 110-richchia z dnia narodzhennia [Mykola Hryhorovych Haydak: to the 110th anniversary of his birth]. *Ukrainskyi pasichnyk*, 5(206), 38–39 [in Ukrainian].

Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh ob'iednan Ukrainy [Central State Archive of Public Associations of Ukraine] [in Ukrainian].

Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [The Central State Archive of Higher Authorities and Administration of Ukraine] [in Ukrainian].

Tynchenko, Y. (2011). *Ofiterskyi korpus Armii UNR* [Ofiterskyi korpus Armii UNR]. (T. 2). Kyiv: Tempora [in Ukrainian].

Ukraintsi Donechchyny v borotbi za nezalezhnist UNR [Ukrainians of Donetsk region is fighting for the independence of the Ukrainian People's Republic] (2019). *Ukrainskyi instytut natsionalnoi pam'iati*. Retrieved from <https://uinp.gov.ua/> [in Ukrainian].

Urodzhentsi Donechchyny – bortsy za nezalezhnist UNR [Natives of Donetsk region are fighters for the independence of the Ukrainian People's Republic] (2020). *Derzhavnyi arkhiv Donetskoi oblasti*. Retrieved from <https://dn.archives.gov.ua/vystavky/2020/%D0%91%D0%BE%D1%80%D1%86%D1%96%20%D0%B7%D0%B0%20%D0%BD%D0%B5%D0%B7%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D0%B6%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C%20%D0%A3%D0%9D%D0%A0.pdf> [in Ukrainian].

Vlasenko, V. (2024). Kost Matsiievych: ahronom, kooperator, dyplomat [Kost Matsievich: agronomist, cooperator, diplomat]. *Rehionalni determinanty formuvannia sotsialnykh elit ta yikh vplyv na protsesy natsiie- ta derzhavotvorennia v Ukraini. Sumshchyna*. Sumy: Trytoriia, 226–269 [in Ukrainian].

Zubko, O. (2010). *Stvorennia ta diialnist Ukrainskoho vyshchoho pedahohichnoho institutu im. M. Drahomanova v Prazi (1923–1933)* [Creation and activity of the Ukrainian Higher Pedagogical Institute named after M. Drahomanov in Prague (1923–1933)] (dys. ... kand. ist. nauk). Kyiv: KNU imeni Tarasa Shevchenka. [in Ukrainian].

Zubko, O. (2018). Mizh Khramom ta yevhenikoiu: ukrainska emihratsiia v mizhvoienii ChSR. Pytannia bezsmertia [The temple and eugenics: Ukrainian emigration in the inter-war Czechoslovak SSR. The question of immortality]. *Volynskyi Blahovisnyk*, 8, 331–346. Retrieved from <http://doi.org/10.33209/2519-4348-2707-9627-2020-8-88> [in Ukrainian].

Zubko, O. & Koliastruk, O. (2023). Hroshovi vidnosyny ukrainskoho emihratsiinoho oseredku mizhvoiennoi Chekhoslovachchyny (1918–1939) [Monetary relations of the Ukrainian emigration center in interwar Czechoslovakia (1918–1939)]. *Siverianskyi litopys*, (5–6), 129–139. Retrieved from <https://doi.org/10.5281/zenodo.7747339> [in Ukrainian].

